Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Birarada Yaşaması:

İstanbul Tecrübesi

EDİTÖRLER
Mehmet Fatih ARSLAN-Muhammed Veysel BİLİCİ

İSTANBUL 2010

Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Birarada Yaşaması/İstanbul Tecrübesi

ISBN
978-975-404-880-3

EDİTÖRLER
Mehmet Fatih ARSLAN-Muhammed Veysel BİLİCİ

YAYINA HAZIRLAYAN
UÇAN TASARIM ORGANİZASYON ATÖLYESİ

KAPAK TASARIM
Emrah OTYAKMAZ

MİZAMPAJ
Burhan MADEN

BASKI - CİLT
PELİKAN BASIM

İLETİŞİM VE İSTEME ADRESİ
Adres: Baba Hasan Alemi Mahallesi
Horhor Caddesi Kavalalı Sokak No:1 A Blok 34091
Fatih / İstanbul
Telefon: +90 212 532 60
Faks: +90 212 532 62 07

e-mail: mfarslan@istanbul.edu.tr , veyselbilici@gmail.com

Bu eser 15-17 Nisan 2010 tarihlerinde İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenen "Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Birarada Yaşaması: İstanbul Tecrübesi" başlıklı uluslararası sempozyumda sunulan bildirilerin derlenmesiyle oluşturulmuştur.

© Bu kitapta yer alan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.
© Bu derlemenin edisyon olarak yayım hakları İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne aittir. Kısa alıntı dışında herhangi bir yolla çoğaltılması ya da başka bir bütün içinde yayımlanmaları izne bağlıdır.

Sosyo-Kültürel Bütünlüğü Sağlama Girişimine Bir Örnek: Bizans Kilisesi (Büyük Konstantinus'tan I. Justinianus'a)

Mustafa Alican[*]
Gaye Yavuzcan A. Aghdam[**]

Giriş

Kültür ve medeniyet tanımlamalarında din olgusuna yapılan vurgu çağımızın algısını yansıtmakla birlikte, bu algı temelini ortaçağda beliren dinî – kültürel birlik sahalarından almaktadır. Bu, günümüzde medeniyet tanımlamalarında vurgu yaptığımız dinlerin Ortaçağda devlet ve kültürel pratiklerle ilişkilerindeki başkalaşmanın bir uzantısıdır.

Din, devlet ve kültürel pratikler arasındaki ilişkiler, tarihin her döneminde karmaşık özellikler içermiştir. Bu ilişkilerin doğası, dinin ve devletin ya da muhtelif kültürel pratiklerin doğaları ile paralel olarak farklılıklar arz etmiş, iktidarların çoğulcu ya da monist eğilimleri doğrultusunda şekillenmiş, muktedirler tarafından biçimlendirilmiştir. Egemen siyasal paradigmanın meşruiyet anlayışı ve kendini üzerinde inşa ettiği temeller ya da meşruiyet referansı olarak göndermede bulunduğu gönderge/göndergeler, söz konusu ilişkilerin işleyişi noktasında önem kazanmış, sosyal bir varolma formu olarak toplumun din, devlet ve yaşayış anlayışını kurmuştur. İktidarın, temel belirleyen olarak kendini görünür kıldığı bu formülasyon, *Imperium Romanum*'un *Pars orientalis*inin [Doğu kısmının] bünyesinde gerçekleşen "değişmeler ve farklılaşmalar"da da en açık biçimiyle görülür. Öyle ki, temel belirleyen olduğunu ifade ettiğimiz iktidarın meşruiyet referanslarının değişim geçirmesinin dini, devleti

(*) Arş. Gör., Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı.
(**) Arş. Gör., Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı.

ve kültürel pratikleri, hatta bunların birbirleri arasındaki ilişkileri de farklılaştırdığını Doğu Roma'nın yaşadığı dönüşüm sürecinden takip etmek mümkündür.

Bilinen tarihin yeryüzünde en uzun süre hâkimiyet süren siyasal yapılarından olan Roma İmparatorluğu, insanlık tarihinin önemli bir tarihsel kesitine tanıklık etmiştir. Bu tanıklık sürecinin en önemli tarihselliklerinden biri, belki de en önemlisi, insanlık tarihinin en önemli kırılma noktalarından birini teşkil eden bir olgu olarak genelde tek tanrılı dinlerin, özelde de Hıristiyanlığın ortaya çıkması ve yayılmasıdır. Yahudilik açısından baktığımızda, Büyük İskender'in Filistin'i ele geçirmesiyle oluşan Helenistik kültürün yayıldığı topraklar, kısa sürede Roma sınırları dâhilinde kalmıştır ve onun özellikle doğu kısmında yeni bir kültür aşısı olmuştur. İslâmiyet'e gelince, VII. yüzyıl başlarında İslâmiyet Arap yarımadasında doğduğu sırada Doğu Roma, Heraklios idaresinde tarihinin en zorlu dönemlerinden birini yaşamaktadır. Doğu Roma, İslâmiyet'in doğuşuna ve yayılmasına tanıklık ettiği gibi, yaklaşık dokuz yüz yıl İslâm dünyasına komşu olmuştur. Bu komşuluk sadece mücadelelerle değil, kültürel etkileşimle de yansımasını göstermiştir. Hıristiyanlık ise Roma topraklarında doğmuş, yine Roma topraklarında yayılmıştır. Bunun ötesinde, Roma topraklarında şekillenmiş ve o topraklara yeni bir ruh vermiştir.

Bizans İmparatorluğu, Roma imparatorları Aurelianus (270-275) ve Diocletianus'un (284-305), imparatorluğu, III. yüzyılda içine sürüklendiği krizden kurtarma çabalarını sürdürmeyi ve başarıya ulaştırmayı misyon edinen Büyük Konstantinus'un eseridir. Politik olarak Roma'nın devamı olan Bizans'ın politik zeminini oluşturan mutlak monarşi, Roma hukukuna dayanmaktadır. Hıristiyanlığın, Bizans monarşisinin sacayaklarından biri olduğu doğrudur, ancak diğer ikisi, Yunan ve Roma geleneğidir. Bizans imparatorları, her zaman Sezarların varisi olmakla övünmüşlerdir ve Hıristiyanlık ile yeni başkent dışında, Bizans, Roma'nın kopyasıdır.[1] İşgücünün azalması, üretimin düşmesi, ticaret dizgelerinin altüst olması, ordunun Britanya'dan, Ren'den ve Tuna'dan Fırat'a kadar uzanan sınırları korumakta yetersiz kalması ve giderek büyümekte olan Pers gücünün Roma ordusunu ve ekonomisini kıskaca alması gibi sorunların çöküşün eşiğine getirdiği Roma İmparatorluğu, Aurelianus'un reformları ile bu çöküş tehlikesini savuşturmuş, monarşik eğilimlere sahip olan Diocletianus döneminde ise, daha sonra Konstantinus'un da sürdüreceği bir restorasyon sürecine girilmiştir.[2] Dolayısıyla, Doğu'da yeni bir başkent kurmak düşünce-

1 Anastos, 2001: 13. Bizans'ın, özellikle Justinianus dönemine kadar olan dönemde imparatorların "Tanrı'nın yeryüzündeki sureti ve temsilcisi" oldukları şeklindeki algılama biçimlerini besleyen resmi öğretisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Seidler, 1999: 26-41.

2 Dowvey, 1980: 6-7. Diocletianus, İmparator'u, özenle düzenlenmiş Doğu saraylarının tören d - zenlerinden alınmış ayinlerle saygı gösterilen bir kişi haline getirmişti. İmparator'un önünde yere kapanılır, erguvan kırmızısı harmanisinin eteği öpülürdü. Mutlakıyetçiliğin ve onun doğal sonucu olan idari merkeziyetçiliğin ilkesini varabileceği en ileri sonuçlara götürmüş olan da Diocletianus'tur. Böylece Senato'nun gerçekte artık hiçbir rolü kalmamış, senato kararları da geçerliliğini yitirmişti. Lemerle, 1994: 11.

sinin, Konstantinus'un kurgusu değil, Konstantinus öncesi dönemde başlamış olan restorasyon sürecinin bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür.[3]

Doğu'da kurulan yeni başkentle birlikte tarih sahnesine çıkan Bizans –ya da öz tanımlama biçimiyle Doğu Roma- İmparatorluğu, Büyük Konstantinus'un Hıristiyanlığı önce resmen tanıyıp, daha sonra da bugün dahi tartışma konusu edilen etkenlerle kabul etmesinden başlayarak, bu din ile gerek yapısal gerek kültürel anlamda bütünleşmiş; Hıristiyanlık imparatorluğa damgasını vururken, aynı zamanda Bizans mayası temelinde bir Ortodoks Hıristiyan kültürü teşekkül etmiştir. Konstantinus'tan önce pagan olan imparatorluk, ondan sonra Hıristiyan bir imparatorluk haline gelmiştir.[4] Konstantinus döneminde, devlet, semavi düzenin yeryüzündeki bir yansıması olarak görülmüş, herkesin bir yere sahip olduğu bu dizgede, imparator, doğal olarak hiyerarşinin zirvesi olarak algılanmıştır. Hıristiyan İmparatorluğu'nun lideri olan İmparator'un ardında Tanrı'nın bulunduğu kabul edilmiş ve kendisine boyun eğilmiştir.[5] Bir araştırmacının deyişiyle "Konstantinus, Byzantion'u Konstantinopolis'e çevirerek Roma İmparatorluğu'na yeni bir başkent, Hıristiyanlığı kabul ederek de yeni bir devlet dini vermiştir."[6]

Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu coğrafyasındaki bu döneme dek olan tarihi göz önüne alındığında, Konstantinus ile başlayan sürecin, gerek Hıristiyanlık gerek Roma İmparatorluğu için bir dönüm noktası olarak sahip olduğu önem çok daha iyi anlaşılır. Bununla birlikte, Konstantinus'un başlatmış olduğu sürecin, en önemlisi Justinianus olan halefleri tarafından tevarüs edilmesinin, tek tanrılı bir dini, temelde pagan ve çok dinli-çok kültürlü bir imparatorluğun vatandaşları için kültür harcı haline getirdiği yadsınamaz. Diocletianus'un temellerini attığı mutlak monarşinin ardılları tarafından saptanan ilkelerle sistematize edilmesi ve daha sağlam temeller üzerine oturtulmaya çalışılması ile de ilintili olan söz konusu sürecin, bu kültür harcının karılmasında ileri derecede önemli olduğunu da not etmek gerekir. Hıristiyanlığın devlet ve toplum dini haline gelmesi ile iktidarın giderek mutlaklaşmasını eşgüdüm içinde okumak ve söz konusu olgular arasındaki paralellikleri tespit etmek açısından bu durum önemlidir.

3 Tarihsel süreç içerisinde Roma imparatorları devletin uğradığı zaaflara karşı bir tedbir olarak veya bazı durumlarda askerî harekâtları kolaylaştırmak amacıyla kendilerine ikinci bir merkez arayışına girmişlerdir. Mesela Romalı ünlü tarihçi Cicero'nun bir kaydına göre Sezar, bir ara Mısır'daki İskenderiye şehrine yerleşerek Büyük İskender'in halefi olduğunu vurgulamayı düşünmüştür. Yine onun Homeros'un destanı anlatımında yer alan Truva'yı merkez yapmayı tasarladığı da rivayet edilir. M.S. 284-305 yılları arasında yaşayan bir başka Roma İmparatoru Diocletianus ise bir adım daha ileri giderek çok sevdiği İznik şehrini kendisine merkez edinmiştir. Ancak hiçbir Roma imparatoru, I. Konstantinus gibi radikal bir kararla kendine yeni bir başkent kurma yoluna gitmemiştir. Kaya, 2008: 26.

4 Lemerle, 1994: 14.

5 Barker, 1995: 17; Cheynet, 2008: 13.

6 Stevens, 1971: 6-7.

Hıristiyanlıkla sağlanmaya çalışılan sosyo-kültürel bütünlük sürecinin en önemli mimar ve müteşebbisi olan Justinianus, imparatorluk sınırları içinde bulunan çeşitli kimliklere mensup halkları birbirine bağlamak için temel anlamda hukuku ve dini esas alan bir politika benimsemiştir. Kararlılıkla sürdürdüğü Sezaropapizm vasıtasıyla din ile devlet arasında tam anlamıyla bir özdeşlik inşa etmeye girişmiş, dini kendi kontrolü altına, imparatorluğu da kendi kontrolü altındaki dinin kontrolü altına alma çabası içinde olmuştur.

Pagan Roma'nın Hıristiyan Roma'ya dönüşümü sürecinde, Konstantinopolis (İstanbul) merkezî bir öneme sahiptir. İmparatorluğun kalbi ve beyni olan bu kentin oluşumu ve yapılanmasını anlamak, Bizans'ı anlamanın kilidi olarak kabul edilebilir. Ne de olsa Bizans kurumları ve düşüncesi, Konstantinopolis ile birlikte belirmeye başlamış, Konstantinopolis temelinde şekillenmiştir. Konstantinus tarafından kurulan şehir, devletin pagan kültüründen uzaklaşılarak Hıristiyan bir devlet kültürü oluşturulmasının birebir tanığıdır. Bu bakımdan, denilebilir ki şehir, tek tanrılı düşünme biçiminin, siyasal iktidar ile karşılıklı işbirliği yaparak –bir yandan iktidarı mutlaklaştırma noktasında meşruiyet payandası olarak işlev görürken, yani iktidara teokratik bir kimlik verirken, diğer yandan teokratikleştirdiği muktedir tarafından örgütlenerek ve hem kendi "doğru yolunu" hem de bu doğru yoldan sapma cüretini gösteren sapkınları saptayabilecek kadar güçlü bir yapıya büründürülerek- paganizmi yok etme çabalarının kalesi olmuştur.

Konstantinopolis: Hıristiyan Roma

Konstantinus, öteden beri stratejik bir konuma sahip olan eski Megara kolonisi Byzantion'da yeni başkentini kurduğu zaman, takvimler 326 yılını göstermekteydi. Dört yıl sonra "Yeni Roma" denmeye başlayacak olan Konstantinus'un şehri (Konstantinopolis), Tuna Vadisi'nden Fırat kıyılarına giden yolların, yani Avrupa kıtasını Hint Okyanusu ile birleştiren güzergâhın merkeziydi.[7] Kendilerini her zaman Romalılar olarak gören Bizanslıların İkinci Roma olarak gördükleri, kimi yazarlar tarafından "Yöneten Şehir" ya da yalnızca "Şehir" olarak anılan İstanbul, Hıristiyan bir başkent olarak hem bir başlangıcın, hem de bir sonun işaret edicisiydi: Pagan Roma'nın sonunun ve Hıristiyan Roma'nın, Konstantinus'un şehri Konstantinopolis'in yükselişinin.[8]

Konstantinus'un, yeni başkent olarak neden Byzantion'u seçtiği meselesi, üzerinde durulması gereken bir noktadır. Fransız tarihçi Jean-Claude Cheynet'nin, Konstantinus'un amacının Roma'yı terk etmek olmayıp, imparatorluğun doğu sınırlarının istikrarını sağlamak için yeni bir Roma kurmak[9] olduğu şeklindeki gö-

7 Seidler, 1999: 10-11.
8 Downey, 1980: 10.
9 Cheynet, 2008: 16.

rüşü, beraberinde, Konstantinus'un bu amaç için neden daha önemli bir kent olan Nikomedia'yı değil de, çok küçük ve nispeten önemsiz bir yer olan[10] Byzantion'u seçtiği şeklindeki haklı soruya meydan vereceği için bir kenara bırakılabilecekse de, aynı sorunun diğer koşullarda da geçerli olduğunu söylemek gerekir. Bu haklı itiraza verilebilecek en anlamlı karşılık, Diocletianus döneminde Hıristiyanlara baskı ve işkence yapılmasını emreden fermanların ilan edildiği Nikomedia'nın,[11] pagan geleneklerin ve inançların çok güçlü olduğu eski bir şehir olması, bu bağlamda, her yönüyle "yok"tan "var edilmesi" hedeflenen yapı için uygun bir temel teşkil etmemesidir. Yoktan var edilmesi hedeflenen yeni bir yapının var olduğu kuşku götürmez, ancak bunun Hıristiyan bir başkent olup olmadığı konusu kuşkudan hâlî değildir. Nitekim bir başka Fransız tarihçi Paul Lemerle, *Bizans Tarihi* isimli önemli eserinde, Konstantinus'un amacının Hıristiyan bir başkent kurmak olmadığını, İstanbul'un, stratejik, ekonomik ve politik nedenlerden dolayı seçildiğini ifade etmektedir.[12] Sonuçta devletin ağırlık noktasının doğuya kayması, hem nüfusça daha kalabalık olan doğu yarısının sahip olduğu büyük güçle, hem de Anadolu'da meydana çıkan yeni askerî görevlerle de ilgilidir. Nitekim Konstantinus, Boğaziçi'ndeki eski Grek kolonisi Byzantion'u büyüterek devletin baş şehirliğine yükseltmek suretiyle imparatorluğa doğuda kuvvetli bir devlet merkezi vermiştir.[13]

Devrin kaynaklarında konu ile ilgili kayıtlara baktığımızda, farklı ifadelerle karşılaşırız. Zosimus, 326'da eşi Fausta sözde kâfirliği sebebiyle öldürüldükten sonra Konstantinus'un büyük bir vicdan azabı duyduğunu belirtir. Tarihçiye göre Konstantinus, pagan bir rahibe bu suçtan nasıl bağışlanacağını sorar. Pagan din adamı ona affedilemeyeceğini söyler. Ağır bir vicdan azabı duyan Konstantinus'a Hıristiyan vaftizinin önceki bütün günahları affettirdiği söylenir. Bu sıralarda yirminci yıl kutlamaları (*vicennalia*) da gelmiştir. Hıristiyan bir din adamının tavsiyesiyle, Konstantinus kendi kutlamasında kurban sunmayı reddeder ki, bu onun Hıristiyanlığa bağlandığını göstermektedir. Kısa süre sonra da başkenti, "Roma'nın yerini almak üzere" Byzantion'a taşır. Eusebius, Konstantinopolis'in kuruluşundan çok az söz etse de, Konstantinus'un burayı imparatorluğa eski ihtişamını kazandırmak için kurduğunu belirtir. Sozomen ise başka bir neden daha öne sürer. Ona göre İmparator, Hıristiyanlığın ilerlemesini istemiştir. Bunun için de "kendi adıyla anılacak ve Roma'ya eşit bir ünde olacak" yeni bir şehir kurmuştur.[14]

10 Stevens, 1971: 3.

11 Stevens, 1971: 7.

12 Lemerle, 1994: 23. Benzer bir görüş, denizlerin kontrolü, kolayca korunabilme özelliğine sahip olması, imparatorluğun doğu ve batı sınırlarına olan yakın mesafesi ve ticari bir antrepo olma potansiyeli olmasından dolayı Byzantion'un seçilmiş olabileceğini kaydeden Stevens tarafından da serdedilmiştir. Stevens, 1971: 7.

13 Ostrogorsky, 1991:41. Yeni başkentin seçiminde coğrafi ve stratejik mülahazaların etkisi konusunda ayrıca bkz. Diehl, 2006: 20.

14 Limberis, 1994: 9-10.

Byzantion'u başkent olarak seçen ve derhal imar ve inşa faaliyetlerine başlayan Konstantinus, yaşamının sonuna kadar, bu anlamda yoğun bir çaba içinde olmuştur. 40 bin Got'un işçi olarak görev yaptığı çalışmalar, 324 yılından 336 yılına kadar devam etmiştir. Şehrin süslenmesi için başka şehirlerden anıt ve sütunlar getirilmiş, Roma'dan gelen önemli kişilere saraylar yapılmış, şehrin nüfusunun çoğalması için yıllık üründen alınan ayni vergi olan "annona" Roma'da işlediği biçimiyle burada da ihdas edilmiştir. Konstantinus şehrin sınırlarını bizzat çizmiş, eski Byzantion, bir anda dört ya da beş kat büyütülmüştür.[15] Konstantinus'tan sonra, ardılları döneminde de şehrin imar edilmesi faaliyetleri sürdürülmüştür.[16] *Origo Konstantini Imperatoris*'e göre, Konstantinus, Byzantium şehrine kendi adını vererek Konstantinopolis olarak değiştirmiş, sanki kendi şehriymiş gibi burayı büyük bir ihtişamla süslemiş ve bu kentin Roma'ya eşit olmasını arzu etmiştir. Bu amaçla, daha sonra kente her yerden vatandaşlar davet etmiş, kent için çokça emek ve ekonomik kaynak sarf etmiştir. İmarı için imparatorluk hazinesini iflasa sürükleyecek derecede harcamalar yapılan Konstantinopolis'te, mensuplarının *clari* olarak adlandırıldığı bir senato kurulmuştur.[17]

Konstantinopolis'te saraylar, sarnıçlar, hanlar, hamamlar, surlar ve manastırlar inşa ettiren İmparator, 337 yılında öldüğünde, ardında, "Yeni Roma"nın temellerini teşkil edecek olan mimari donanıma sahip bir şehir bırakmıştır. Bu noktada belirtilmelidir ki, daha sonra II. Theodosius tarafından yapımına devam edilen ve yenileri inşa edilen surlar da Konstantinus döneminde yapılmaya başlanmıştır.[18] Konstantinus yeni başkenti sanat eserleri ile zenginleştirmek amacıyla pek çok farklı memleketten eserler getirtmiştir. İmparatorun şehre heykeller getirtmesi, heykellerin emperyal ideolojinin tezahürü olarak kullanılması köklü bir Roma geleneği olduğu için, bir yönüyle resmî bir tutum olarak görülebilir. Ancak Hıristiyan bir imparatorlukta klasik heykeller şeklinde kendini gösteren pagan kültüre yer verilmesi, bir paradokstur. Bununla birlikte İmparator'un hedeflerine odaklandığımızda, bu etkinliğin sebebi açıklığa kavuşmaktadır. Bu, onun, klasik kültürü yadsımamasının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Nihayetinde Hıristiyanlık ile klasik kültür arasında birliğin sağlanması çabaları Bizans'ın oluşumunda önemli rol oynamaktadır.[19] Konstantinus'un pagan inançlarını hiçbir zaman aşağılamak, küçük düşürmek ya da yok etmek için çaba harcamadığını söyleyebiliriz. Öte yandan, yaşamının her döneminde Hıristiyanlara karşı hoşgörülü olan ve 313 yılındaki Milano Fermanı[20] ile imparatorluk sınırları

15 Lemerle, 1994: 24.
16 Cheynet, 2008: 16.
17 Origo Konstantini Imperatoris, 2005: 148.
18 Cheynet, 2008: 16.
19 James, 1996: 13
20 Konstantinus, yeni başkentin kurulmasına Licinius'a karşı kazandığı zaferden sonra başladı. B - rada Licinius-Konstantinus mücadelesinde Hıristiyanlığın konumuna değinmekte yarar vardır. Büyük Konstantinus ile Licinius arasındaki mücadele, özellikle her ikisinin 313 yılında Milano'da ortaklaşa yayınladıkları ve Hıristiyanlara serbesti tanıyan fermandan sonra alevlenmiştir. Liciu-

içinde dinsel bir serbesti olduğunu ilan eden Konstantinus'un, saltanatı boyunca *pontifex maximus*[21] unvanını kullandığını da göz ardı etmemek gerekir. Ayrıca akıldan çıkarılmamalıdır ki, pagan ayinler eşliğinde kurulan Konstantinopolis'teki pagan tapınakları yıkılmamış, üstelik yenileri bile inşa edilmiştir. Büyük Konstantinus'un, biri Castor ve Pollux, diğeri paganların gözünde şehrin ruhu olan Tyche için inşa edilen tapınaklara izin vermesi[22] de bu bağlamda değerlendirilebilir. Hem Hıristiyan hem de pagan faaliyetleri bir arada yürüten İmparator, paganların Hıristiyanlaştırılması gibi bir gaye gütmemiştir.[23] Bunda Milano Fermanı'nın ve imparatorun hoşgörüsünün etkisini aramak mümkünse de, mesele, onun Hıristiyan olma sürecinde geçirdiği kuşkulu dönemin de bir göstergesi olması açısından dikkate değerdir.

Bu noktada şu soruyu sormanın gerekli olduğunu düşünüyoruz: IV. yüzyılda Hıristiyan Kilisesi ile Roma arasındaki ilişkilerde meydana gelen farklılaşma ve devletin Hıristiyanlara zulmetmekten vazgeçmesi, idarenin karakterindeki radikal bir değişime mi işaret etmektedir, yoksa Kilise'deki bir farklılaşmanın sonucu mudur? Ortaçağlardan beri söylenegelen geleneksel görüş, imparatorları bir anda zalimlerden havarilerin dengi konumuna yükseltmektir ki, bu konumla birlikte onların bütün faaliyetleri İncil ile uyumlu hale gelir. Diğer yandan liberal teologlar, özellikle XIX. yüzyılın Protestan tarihçileri, IV. yüzyılda Hıristiyanlığın devlet tarafından esir edildiğini ve Hıristiyanlığa pagan unsurların bulaştırıldığını ve bu durumun, kutsal mesaja ihanet boyutuna ulaştığını öne sürmüşlerdir.[24] Oysa tarihsel gerçek bu iki uç görüşün ortasında bir noktada aranabilir. İmparator Konstantinus, Kilise'ye her türlü lütuf ve ayrıcalığı verirken, kendisi ölüm döşeğine dek tam bir Hıristiyan olmamıştır. Bu durum, Konstantinus'un Hıristiyanlığı kabul edişinin, şüpheli bir kaynak olan Eusebius'un sözünü ettiği metafizik olaylar sonucunda değil, uzun süren bir düşünme döneminden sonra gerçekleştiği şeklinde okunabilirse de, politik anlamda son derece

---

nus, Milano Fermanı'nın Hıristiyanlığa üstünlük verdiğini gördü: Öncelikle "Hıristiyanlık dini" zikrediliyor ve ardından Roma paganizmi, diğer paganizmler gibi, "herhangi bir diğer kült" olarak anılıyordu. Hıristiyanlığın artan etkisi Konstantinus'un gücünü de arttırırken, kendisininkini düşürebilirdi. Bunu gören Licinius, hizmetindeki Hıristiyanları tasfiye etmeye başladı. Bu, Konstantinus'a Licinius'a saldırmak için bir gerekçe sağladı. Konstantinus, önce Hadrianopolis'te, ardından Chrysopolis'te Licinius'u mağlup etti. Konstantinus, böylece imparatorluğun tek hâkimi haline geldiğinde bu, Sol Invictus ya da Apollo'nun değil, İsa'nın desteğiyle elde edilmişti. Konstantinus'un mücadele halindeki çeşitli bölgelerdeki Hıristiyan gruplarla faydacı ittifakı onu kesin sonuca ulaştırdığına göre, bu, mistik bir hayalin ya da doğaüstü bir olayın neticesi değildi. Konstantinus, İsa'ya bağlılığının Küçük Asya, Akdeniz ve Afrika'da gücünü pekiştirmede ona fayda sağlamayı sürdüreceğini görebiliyordu. Hıristiyanlar imparatorluğun doğusunda, batıya nazaran daha büyük bir yer kaplıyorlardı ve böylece Konstantinus'un sancağı şimdiye dek olduğundan çok daha fazla destek görecekti. Limberis, 1994: 9-10, Mc Geugh, 2004: 92, Carroll, 2002: 185-186.

21 Roma'da en yüksek dereceli din adamına verilen unvan. Bu unvan, Konstantinus'un, Theodosios'a kadar olan ardılları tarafından da kullanılmıştır. Cheynet, 2008: 11.

22 Hearsey, 1963: 15.

23 Lemerle, 1994: 14-19, 23; Downey, 1980: 10-12; Cheynet, 2008: 26.

24 Meyendorff, 1996: 16.

önemsiz bir rakama tekabül eden Hıristiyan nüfusunun imparatora güven vermemesi şeklinde de algılanabilir. Kim bilir, belki de Konstantinus, evrensel bir imparatorluk için tutarlı bir zemin olma potansiyeline sahip olan Hıristiyanlığın evrensel yapısının farkına varmış, Hıristiyanlığa olan ilgisi de bu farkına varıştan hareketle biçimlenmiştir.[25] Bununla birlikte IV. yüzyılda Hıristiyanlığın devlet nezdinde ulaştığı konum, Hıristiyan entelektüellerin imparatorluğun kültürel yaşamı üzerinde etki sahibi olmasına ve bu etki sahalarını günden güne genişletmelerine olanak vermiştir. Hıristiyanlık ile klasik kültürün birbiriyle bağdaşmaz iki karşıt olmadığını gören Hıristiyan düşünürlerin uzun zamandan beri kullanmakta oldukları Yunan mantık ve felsefesine yaslanan gelenek, IV. yüzyılda açığa çıkmış ve Eusebios, Aziz Athanasios, Kapadokyalı Babalar, Aziz Jeremiah ve Aziz Ambrosius gibi pek çok düşünür tarafından temsil edilmiştir. Eusebios, Hıristiyanlığın vaat ettiği "kurtuluş" kavramını Roma'nın siyasî geleneğine bütünüyle bağlayan ilk düşünür olmuş ve onun bu yaklaşımı sonraki bin yılın Bizans geleneğinin niteliği haline gelmiş, piskoposun rolü ve imparatorun Bizans toplumundaki yeri konularındaki görüşleri, sarsılmaz birer norm haline gelmiştir.[26]

Hıristiyanlığı kabul eden ve "Hıristiyan Roma"nın temellerini atan Konstantinus döneminde çok fazla kilise inşa edilmemiştir. Erken dönemde inşa edilen sayısız kilisenin önemli bir bölümü, imparatorlar ve varlıklı senatörlerin de desteğiyle daha sonraki iki yüzyılda yapılmıştır. Özellikle IV. yüzyılın sonlarından itibaren, şehir civarında çok sayıda küçük kilise ve manastır inşa edilmiş,[27] kilise inşaları, V. yüzyılın ortasına kadar denetimsiz bir şekilde devam etmiştir. Herhangi bir kimse, maddi imkânı olduğu sürece bağımsız kiliseler inşa edebilmiş, "kendi kilisesini kendisi idare etmiş, kendi kilisesinin yöneticisi" olabilmiştir. Fakat 451 tarihli Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nden sonra durum hızla değişmeye başlamıştır. Konsil'in kararları doğrultusunda bütün kiliseler yerel piskoposlara bağlanmaya başlamış, yerel piskoposun onayı olmadan herhangi bir kimsenin herhangi bir şekilde kilise ya da manastır inşa etmesine engel getirilmiştir. Özel mülkiyet statüsünde olan ya da kırsalda bulunan mabetleri de yerel piskoposa bağlayan yeni kararlar, aynı şekilde rahiplerin ve manastırlarının da piskopos tarafından kutsanmasını ve keşişlerin, piskoposun manevi otoritesine boyun eğmesini karara bağlamış, daha önceleri han, hamam, meyhane gibi amaçlar için de kullanıldığı görülen manastırların, bundan sonra seküler amaçlar için kullanılmasını yasaklamıştır.[28]

Konstantinus dönemi, Hıristiyanlığın paganizmin üzerine çıktığı dönem olmasa bile, en azından onun yerini alabilecek duruma geldiği dönemdir. Henüz devlet dini olmasa da, ayrıcalıklı bir din haline gelmiştir. İlk kez bir imparator vaftiz edilmiş, ta-

25 Stevens, 1971: 8.
26 Gregory, 2008: 88-89.
27 Cheynet, 2008: 17.
28 Thomas, 1987: 37

biri caizse, Hıristiyanlık saraya sızmıştır. Dolayısıyla bu dönem, siyasal iktidarın da kiliseye sızmaya başladığı dönem olarak görülebilir. Nitekim kiliseye ve Hıristiyanlık inancına yapılan devlet kaynaklı ilk müdahale, Hıristiyanlığın yayılmasıyla birlikte ortaya çıkmaya başlayan heretik hareketlerin en önemsizlerinden biri olan ve geleneksel klasik kent kültürünü tamamıyla reddederek Konstantinus'un resmi nitelikli kilisesini kabul etmeyen Donatusçuluk[29] vesilesiyle Konstantinus döneminde yapılmıştır. Daha sonra bu müdahalenin devamı gelmiş,[30] III. yüzyılda Suriye'de ortaya çıkan ve IV. yüzyılda İskenderiye'de rahip Arius tarafından geliştirilen Ariusçuluk akımının neden olduğu olaylar, devlet ile kilise arasındaki ilişkilerin iyice güçlenmesine ve iç içe geçmesine zemin hazırlamıştır. Batı Hıristiyanlığının aksine İsa'nın tanrısallığını kabul etmeyen, özellikle Doğu'da yaşayan Hıristiyanların desteğini alan ve yakın geçmişteki Üniteryenler gibi onun insani özelliklerine göndermede bulunan Arius[31] ve taraftarlarının İskenderiye piskoposu tarafından aforoz edilmesi üzerine başlayan karışıklıklar, Hıristiyan doğunun inanç anlamında parçalanışına yol açmış, bunun üzerine Konstantinus, barışı temin etmek üzere, 325 yılında, Nikaia'da [İznik] ilk ekümenik konsili düzenlemiştir. Konsil'de bir anlaşma sağlanamamış, İsa'nın tanrısallığının altını çizen Monofizit doktrinin taraftarları zafer kazanırken, Arius ile taraftarları İllirya'ya sürgün edilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra, Konstantinus'un kız kardeşi Konstantia ile yakınlığı bulunan Nikomedialı piskopos Eusebios tarafından vaftiz edilen Konstantinus, Arius'u sürgünden çağırarak, İskenderiye piskoposu Athanasios'u sürgüne göndermiştir. Ancak bir süre sonra onu da geri çağırtmıştır.[32] Konstantinus'un bu çelişkili tutumu, herhangi bir hareketin radikal bir taraftarı olmadığını, dinsel tartışmaları politik bir denge aracı olarak kullandığını gösterir. Bununla birlikte, bizzat İmparator tarafından yönetilen ve Arius'a karşı olanların zaferini temin eden konsil, bir bakıma, Konstantinus'un Roma dünyasının tek hâkimi olmasından sonra Hıristiyanlığa verdiği desteğin geniş çaplı bir katılımla deklare edilmesi görevini yerine getirmiştir.[33] Ayrıca bu konsilde IV. madde ile kiliselerin örgütlenmesi meselesi karara bağlanmış, kiliseler, insanların vicdanlarına seslenen resmî denetimden uzak dinî kurumlar olmaktan çıkarılıp devlet denetimindeki bir kurum statüsüne getirilmiştir.[34]

Romalıların sosyal hayatı da Konstantinus'un Hıristiyan prensipleri temelinde yasalarla yeniden [örneğin, gladyatör dövüşleri yasaklanması] düzenlenmiş-

29 Grant, 2000: 89.

30 IV. ve V. yüzyıllarda Hıristiyanlık ile Bizans İmparatorluğu'nun tarihi birbirine karışacak ve bu durum, tüm Bizans tarihi boyunca bu şekilde devam edecektir. Bakınız: Lemerle, 1994: 34.

31 Grant, 2000: 87; Cheynet, 2008: 28.

32 Lemerle, 1994: 20-21.

33 Kaçar, 2002: 3; Yıldırım, 1988: 180. Başkanlığını yürüttüğü konsilde yapmış olduğu konuşması da Konstantinus, "Bir gün, işkence ile değil ikna ile bütün imparatorluğun Hıristiyanlığı kabul edeceğine inandığını, Hıristiyanlığın hak din olduğunu ve imparatorluğun uyrukları Hıristiyan olduğu takdirde imparatorluğun zenginleşeceğini" söylemişti. Stevens, 1971: 7.

34 Çelik, 1996: 122.

tir. Konstantinus'un, doğrudan Hıristiyan etiğini yansıtan ağır cezalarıyla meşhur yasalarında,[35] bizzat İmparator tarafından, Yahudilerle Hıristiyanlar arasındaki farklılık vurgulanmıştır. Bu bağlamda, Paskalya bayramını Nisan ayının on dördünde kutlayan ve bundan dolayı kendilerine *Quarto decimans* denilen Asya'daki pek çok Hıristiyan, 325 tarihli Nikaia Konsili ile birlikte heretik sayılmış, Paskalya'nın, Yahudilerin "Hamursuz Bayramı"nda kutlanması yasaklanmıştır. İmparator'un başkanlık ettiği ve "İğrenç Yahudi kalabalığıyla hiç bir ortak noktamız olmasın" dediği konsilin ardından, kiliselere, Paskalya'yı on dört Nisan'da kutlamamaları konusunda onları uyaran mektuplar gönderilmiştir.[36] Bu konsilin, Haç'ın Hıristiyanlar için bir sembol haline gelmesinde de etkisi vardır. İmparator, konsilde, on üç yıl önce Milvian Köprüsü Savaşı'nda kendisine gösterilen ilahi görüntülere ilişkin bir konuşma yapmıştır. Haç, bu ilahi görüntülerde İsa Mesih tarafından Konstantinus'a bütün düşmanlarından korunmak için kullanmasını söylediği önemli bir motiftir. Böylelikle, imparatorun hedeflerine hizmet edebilecek birleştirici ve evrensel bir sembol ortaya çıkmıştır. İsa'nın çarmıha gerilişi ile ilgisi bir tarafa bırakılırsa, haç, yatay ve dikey eksenleri ve dört ana yönü işaret etmesiyle, Konstantinus'un programını çok güzel ifade etmektedir. Haçın kutsalı sembolize eder hale gelmesiyle, haça gerdirme cezası kaldırılmış, bu sembol sadece boyunlarda taşınmak, kilise duvarlarına yerleştirilmekle kalınmayıp, doğrudan kiliselerin planlarına da yerleştirilmiştir.[37]

Konstantinus, halefi Diocletianus'un izinden giderek siyasal iradesini mutlaklaştırmak için gayret göstermiştir. İmparatorluğun en önemli bürokratik makamlarını yakın arkadaşlarına veren Konstantinus, iktidarı merkezileştirme girişimlerinde bulunmuş,[38] kendi adını verdiği ve sınırlarını genişleterek yeniden inşa ettiği Konstantinopolis'i, imparatorluk sınırları içinde cari olan yaşamın kaynağı haline getirme çabası içinde olmuştur. Kendi başkanlığında toplanmasını sağladığı Nikaia Konsili'nde aldığı kararlar ile siyasal iktidarına dinsel bir yön katmayı da ihmal etmemiş, dinsel olanı kullanarak halkın sosyal yaşamını kontrol altına alma ve Paskalya bayramı ile ilgili kararda da görüldüğü gibi, "biz" ile "öteki" arasındaki sınırları belirginleştirme, dolayısıyla, sosyo-kültürel bütünlüğün inşa edilebilmesine imkân verecek sosyal zemini saptama girişimleriyle, tevarüs ettiği monarşik eğilimleri güçlendirme çabası içinde olmuştur.

Büyük Konstantinus'un Ardılları

Konstantinus'un Hıristiyanlığı güçlendirmeye yönelik paganizm aleyhtarı politikasına rağmen, ondan sonra Bizans tahtına çıkan Julianus Apostata (Dönme) döneminde, üstelik bu imparator vaftiz de edilmiş olmasına rağmen, paganizm ihya

35 Mc Geugh, 2004: 92.
36 Zeitlin, 1970: 262.
37 Carroll, 2002: 193.
38 Lemerle, 1994: 27-28.

edilmeye çalışılmıştır. Hıristiyanlığa ve Hıristiyanlara yönelik herhangi bir fiili cebir ve zulüm olmasa da, Hıristiyanlar devlet görevlerinden uzaklaştırılmışlar ve eğitim yapmalarına kısıtlamalar getirilmiştir. Bunlara ek olarak, Ariusçuluk karşıtları da sürgünden geri çağrılmışlardır. Bununla birlikte, Julianus Apostata'nın 363 yılında ölmesinin ardından Hıristiyanlığa yönelik pozitif ayrımcılık yeniden işlemeye başlamıştır.[39] Hıristiyanlığın, imparatorluğun resmi dini haline geldiği I. Theodosius dönemine kadar paganlara karşı herhangi bir somut baskı olmamışsa da, 393 yılında Theodosius tarafından çıkarılan bir fermanla paganizm baskı altına alınmıştır. Pagan tapınaklarının bir kısmı tahrip edilirken, diğerleri kiliseye çevrilmişir. 393 yılında olimpiyat oyunları, 396'da Eleusis *mysterion*ları[40] yasaklanmıştır.[41] Paganizmi bir daha dirilmemek üzere ülkeden silen ve "paganizmin cenaze marşı" denilen bu fermandan sonra ülkenin dört bir yanında kilise ve manastırlar hızla yükselmeye başlamış, VI. yüzyıla kadar benzeri görülmeyecek bir hızla papaz, rahip, rahibe, keşiş ve piskoposlar çoğalmıştır.[42]

Theodosius, yalnızca paganizm ile değil, "sapkın akidelerle" de mücadele etmiştir. Konstantius ile Valens Arisçu olmalarına rağmen, Nikaialı bir piskopos tarafından vaftiz edilmiş olan Theodosius Ariusçu değildi. Öyle ki, tahta geçtikten sonra Ariusçu piskoposu şehirden kovmuş, Konstantinopolis'te bulunan bütün kiliseleri Nikaialı piskoposların yönetimine vermiştir. Bununla kalmayan İmparator, 380 yılında çıkardığı bir fermanla, Nikaia Konsili'nin kabul etmiş olduğu teslisi kabul edenlerin dışında, Ariusçuların da dahil olduğu diğerlerinin Hıristiyan olmadığını "kayıt altına" almıştır. Daha sonra çıkarılan başka fermanlarla, bu din sapkınlarının evlenme ve diğer vatandaşlık hakları da ellerinden alınmıştır. 381 yılında Konstantinopolis'te düzenlenen konsilde, Nikaia kararları onaylanmış ve Bizans patriğinin, Roma'nın ardından ilk sırada yer aldığına karar verilmiştir.[43] Bizans kilisesinin bağımsızlığı yo-

39 Runciman, Julianus'un teşebbüsünün tarihi geçmiş ve kısa ömürlü olduğunu, imparator öldürülmeseydi bile, fantastik inançlarını artık Hıristiyanlığın hâkim olduğu imparatorluğa empoze edecek durumda bulunmadığını belirtir. Runciman, 2979: 28.

40 Eleusis'te yapılan dine giriş törenleri.

41 Lemerle, 1994: 35-36; Cheynet, 2008: 27; Runciman, 1979: 31. Bununla birlikte paganizme karşı yapılan resmî müdahalelerin tarihleriyle kaydedildiği 438 yılında imparatorun torunu tarafından derlenen Codex Theodosianus'tan anlaşıldığı kadarıyla, pagan tapınakları imparatorun bir fermanıyla kapatılmış değildir. Tanrılara kurban sunulması devlet tarafından yasaklanmıştır. Devlet doğrudan doğruya tapınakların kapatılmasını yolunda bir karar almamıştır, ancak Hıristiyanlar pagan ibadethanelerinin kapatılması yönünde bir talepte bulundukları zaman, bu, devlet yetkililerince memnuniyetle yerine getirilmiştir. Devletin onayı olsun olmasın, bu dönemde pek çok tapınak tahrip edilmiş, bazı yerlerde paganların bu tahriplere karşı koyması, vahşet yaşanmasına yol açmıştır. Gregory; 2008: 93-94.

42 Çelik, 1999: 27. Paganlar yine de 5. yüzyılın sonlarında küçük dinî gruplar olarak varlıklarını sürdürmekteydiler. Pagan tapınaklarının yıkılıp kurbanın yasaklanması, Hıristiyanları pagan tanrılarının gerçekte var olmadığına ya da kendilerini dahi korumaya muktedir bulunmadıklarına ikna etti. Ancak paganlar tanrılarına inanmaktan bu kadar kolaylıkla alıkonamadılar. Kaegi, 1968: 77.

43 Lemerle, 1994: 36.

lunda ilk adım olarak görülmesi mümkün olan bu karar, Konstantinopolis patriğini, diğer bütün doğu patriklerinin üzerine çıkarmıştır.

I. Theodosios döneminde Hıristiyanlık devletin tek dini olmakla en büyük maksadına nail olmuştur. Fakat Hıristiyanlık, devletin yardımını sağlarken, diğer yandan kendisini de hükümdarların mutlak hâkimiyeti altına soktuğunu fark edememiştir.[44] Bu dönem ayrıca, Sezaropapizmin, Bizans İmparatorluğu'nun politik zemini haline gelmesinin başlangıcı olmuştur. Bu bakımdan, din işleri ile dünyevi iktidar arasında bir sınır olması gerektiğini düşünen Batı kilisesi ile Bizans kilisesi arasındaki ayrışmanın bu dönemde başladığını düşünmek.[45]

Konstantinus'un 337'deki ölümünden I. Theodosius'un 395 yılındaki ölümüne dek olan zaman zarfında kaydedilen değişim büyüktür. İmparatorluk giderek paganizmin baskın olduğu bir çizgiden neredeyse tamamıyla ayrılmış ve Hıristiyanlığın baskın olduğu bir çizgiye oturmuştur. Bu, bir grup tanrının bir diğeriyle yer değiştirmesi gibi basit bir değişim değil, "gerçeğe ulaşmanın sadece tek bir yolu olduğunu, farklılıkların yanlış olduğunu iddia eden tek tanrılı bir dinin çok tanrıcılığın yerini aldığı radikal bir değişimdir. Tek tanrılı gelenek, kendisini Hıristiyan doğrularının ve düzeninin devamını sağlamaya adayan Roma devletinin eline bırakmıştır. IV. yüzyıl boyunca, iktidara, kendi dünya görüşlerinden emin ve kutsal gerçeklerle siyaset arasındaki ilişkinin bilincinde olan bir nesil gelmiştir. I. Theodosius'un politikaları Konstantinus'tan sonraki yarım asırlık kararlılıktan gücünü almaktadır: Romalılar ve barbarlar için Hıristiyanlık ve Romalılık aynı şey haline gelmiştir.[46] Ancak devlet Hıristiyanlığı "birleştirici unsur" olarak değerlendirirken, Kilise'nin kendi içinde ihtilaflar çıkmış, bunun sonucunda da Theodosius dinî kurumları siyasal otoritenin denetimine almak için Konstantinopolis Fener Piskoposluğunu patriklik statüsüne çıkartmıştır. Ancak bu siyasî tasarruf, anlaşmazlıkları yatıştıracağı yerde daha da şiddetlendirmiştir.[47]

İsa'nın hem Tanrı hem de insan olduğu öğretisini karara bağlayan Nikaia Konsili'nin kararları, I. Theodosius'tan sonra tahta çıkan Arkadius[48] döneminde, Konstantinopolis Piskoposu Ioannes Khrysostomos'un tutumu sayesinde zafer kazanmıştır. Ariusçu olan Gotların Konstantinopolis'te güçlü olmalarından dolayı, yani siyasal destekle elde edilen bu zaferden sonra, İsa'nın doğası ile ilgili tartışmanın temel seyri, İsa'nın kişiliğinde gerçekleşen birleşmenin biçimi üzerinde olacaktır. Bu tartış-

44 Yıldırım, 1988: 73.
45 Lemerle, 1994: 37.
46 Gregory, 2008: 98-99.
47 Çelik, 1999: 28.
48 Arkadius, Konstantinopolis merkezinden imparatorluğun Doğu yarısını idare ederken, Batı'da da kardeşi Honorius idaredeydi. Arkadius'un hâkimiyeti dönemi Bizans kurumsal tarihi için bir dönüm noktası sayılabilir. Ne de olsa o, tamamen Konstantinopolis'te ikâmet eden ilk imparatordur. Ondan öncekiler sürekli hareket halindedir. Runciman, 1979: 33.

manın, yeni öğretileri doğurması kaçınılmazdı. Nitekim çok geçmeden, Antakya'da, İsa'nın hem insani hem de tanrısal olan ve birbirine eklemlenen iki doğası olduğu şeklindeki öğreti ortaya çıkmış ve bu öğreti, Konstantinopolis'te, Antakyalı bir papaz olan Nestorius tarafından desteklenmiştir. İmparatoriçe Pulcheria'nın mariolojisine yönelik şiddetli bir eleştiri niteliğinde olmak gibi siyasi bir öngörüsüzlükle malul olmasının yanında İskenderiye patrikliği tarafından da şiddetle eleştirilen öğreti, kısa sürede siyasal bir tartışmaya dönüşmüş ve İmparator II. Theodosius, 431 yılında, Efes'te, üçüncü ekümenik konsili düzenlemiştir. İskenderiye Patriği Kyrillos'un zaferine dönüşen konsilin sonunda Nesturilik öğretisi yasaklanmış ve Nestorius görevinden alınmıştır.[49]

VI. yüzyılda Bizans toplumunda dinin en önemli rolü ifa ettiğine şüphe yoktur. Dinî meseleler her zaman önceliklidir. İşte bu durum Büyük Theodosius'un dinî birliği sağlama yolundaki kesintisiz çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkacaktır.[50] Bu bağlamda V. yüzyıl, imparatorluk kurumunun Kilise ile daha iç içe girdiği, Kilise'nin gücünün ve servetinin arttığı ve Hıristiyan inançlarının temel kurallarının bir bölümünün kesinleştiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.[51] Bu yüzyılda, II. Theodosius, Kilise içindeki ihtilaflara çözüm bulma değilse de anlaşmazlıkları ortadan kaldırma ve Kilise içinde birliği sağlama yoluna gitmeden önce, imparatorluk coğrafyasındaki tek hâkim dinin Hıristiyanlık olması için girişimlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda, 416 yılında imparatorluğun tüm askerî ve sivil görevlerinde paganların görev almasını yasaklamış[52] ve birkaç yıl sonra yayınladığı bir fermanda da *artık* ülke *sınırları* içerisinde pagan kalmadığını umduğunu belirtmiştir.[53]

Yine aynı dönemde, Konstantinopolisli bir rahip olan Euthykes tarafından yayılan bir başka öğretide, Nesturilerin ve Ariusçuların düşüncesinin tersini savunularak, İsa'nın, salt tanrısal özelliklere sahip olduğu ileri sürülmekteydi. Kyrillos'un yerine geçmiş olan İskenderiye Patriği Dioskoros tarafından da desteklenen bu öğreti, II. Theodosius tarafından düzenlenen ve görüşmeler sırasında yaşanan zorbalıklardan dolayı "Efes Haydutluğu" olarak bilinen 449 tarihli Efes Konsili'nde, Dioskoros'un hile ve zorbalıkları ile kabul edilmiştir. Konsil kararlarının imparator tarafından da onaylanmasıyla, İmparator Marcianus döneminde çözümlenecek olan bir dinsel bunalım ortaya çıkmıştır. Marcianus'un 451 yılında Khalkedon'da düzenlediği dördüncü ekümenik konsil, Efes Haydutluğu'nu geçersiz kılarak Dioskoros'u azletmiştir. Nikaia Konsili'ni 350 kadar piskoposun oy birliği ile tekid eden bu konsilin, bizim konumuz açısından önemli bir kararı, bazı dinî kurumları düzenlemesinin yanında "Yeni Roma" olan Konstantinopolis'in eski başkent Roma ile aynı imtiyazlara sahip

49 Lemerle, 1994: 38-39; Grant, 2000: 90; Diehl, 2006: 26.
50 Constantelos, 1964: 378.
51 Grant, 2000: 183
52 Kaegi, 1968: 61.
53 Grant, 2000: 82.

olduğunu kabul etmesidir.[54] Bu konsil, ayrıca İsa'nın, hem insan hem de Tanrı olmak üzere "her iki niteliğinde de tek" olduğuna karar vererek, İsa'nın tanrısallığını insan niteliğinin önüne geçiren tek bir tanrısal doğa öğretisinin öncüsü olan Monofizit doktrini mahkûm etmiş[55] ve Papa Büyük Leo'nun ısrarla karşı çıktığı 28 sayılı karar ile Konstantinopolis Patriğinin, Doğu'nun patriklerinin en üstünü olduğunu onaylamıştır. İskenderiyeliler için tam bir bozgun olan kararların uygulanması sırasında İskenderiye ve Antakya'da isyanlar çıkmıştır. Suriye ve Mısır'daki Hıristiyanlar, Aram ve Kıpti din adamlarının kışkırtmaları ile Monofizit doktrini savunmaya devam ederken, Konstantinopolis'te ise Diofizit bir eğilim benimsenmiştir. Teolojik tartışmalar, aynı zamanda yerel pratikler üzerinde de etkisini göstermiş ve imparatorluğun çeşitli bölgelerindeki kiliseler, birbirinden farklı törenler uygulamaya başlamışlardır. Buna bağlı olarak, Mısır Kilisesi'nin Yunanca'yı terk ederek Kıptice'ye geçmesi de muhtemelen bu dönemde olmuştur.[56]

Bizans İmparatoru Zenon, 482 yılında, bir birleşme fermanı yayınlayarak barışı geri getirmeye çalışmıştır. Ancak bu ferman Monofizitleri ya da Ortodoksları memnun etmek bir yana, Papa'nın Konstantinopolis Patriğini aforoz etmesine ve Patrik Akakios'un da Papa'nın adını kilise dualarından çıkararak karşılık vermesine, dolayısıyla, Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki ilk bölünmeye (skhisma) neden olmuştur.[57] Siyasî açıdan bakıldığında, Zenon ve halefi Anastasius, bölünmemiş imparatorluğun son yasal idarecileri idiler. Aslında Batı üzerinde fiili hâkimiyetleri, oradaki Germen komutanların kendilerine izin verdiği ölçünün üzerinde değildi.[58]

Justinianus: Teokratik Muktedir

527 yılında, 518 yılında varissiz ve vasiyetsiz ölen Anastasius'un yerine tahta çıkarılan İlliryalı Justinos'un önce yardımcısı, danışmanı ve müşterek imparatoru, sonra da halefi olan Justinianus, V. yüzyıl imparatorlarının artık vazgeçmiş olduğu Batı üzerindeki hâkimiyet davasına yeniden sahip çıkmıştır. Onun amacı, imparatorluğu eski bütünlük ve refahına yeniden kavuşturmak ve insanlığı, Ortodoks inanışın ebedi hakikatine ikna etmekti. Bizans'ı, eskisi gibi Batı'nın bir parçası kılmayı ve Bizans Kilisesi ile Papalık arasındaki sorunları çözerek "tam anlamıyla bütünleşme"yi arzu ediyordu. Hayali, bütün vatandaşlarının tek bir inanca mensup olduğu ve tek bir hukuk sisteminin dağıttığı adaletle idare edilen, kendileri isteseler de istemeseler de heterojen olan uyruklar yaratmaktı. Bütün insanları Hıristiyan yapmanın ve bütün Hıristiyanları aynı ebedi inançta birleştirmenin, Tanrı tarafından kendisine verilmiş

54 Yıldırım, 1988: 181-182. Papa Leon bu maddeyi onaylamayı reddetmiş ve bu reddiye Doğu ile Batı Kiliseleri arasında yaşanacak olan bölünmenin sebeplerinden birini teşkil etmiştir.
55 Grant, 2000: 89.
56 Lemerle, 1994: 39-40; Grant, 2000: 86; Downey, 1980: 139-140.
57 Lemerle, 1994: 40-41.
58 Runciman, 1979: 44.

olan kutsal bir görev olduğuna inanıyordu. Kısacası o, imparatorlukta çeşitli ırklardan gelen halkları hem din, hem de hukuk yoluyla birbirine bağlamak, imparatorluğun geniş toprakları üzerinde "Tek Devlet, Tek Kilise, Tek Kanun" şeklinde formüle edilebilecek prensibini yerleştirmek istiyordu.[59]

Çok dindar ve teolojik meselelerde derin bilgi sahibi olan Justinianus, Hipodrom'daki bir ayı bekçisinin kızı[60] olan sevgili eşi Theodora'nın Monofizit doktrine meyilli olmasına rağmen, dinsel anlamda Doğu ile Batı'nın birleştirilmesinden yana bir tutum sergilemiştir. Justinianus'un Papalık ile anlaşmaya eğilimli olan Batı politikası daha 518 yılında I. Justinus'un tahta çıktığı sırada görülmüştür. Justinus, yardımcısı ve danışmanı olan yeğeninin etkisiyle, Roma ile Papa'nın koşullarını kabul ettiği bir uzlaşmaya varmıştır. Bu şekilde kilisede yapılan dualardan Patrik Akakios ve ardılları ile Monofizit eğilimli iki imparator olan Zenon ile I. Anastasius'un adları çıkarılmış, Akakios *shkisma*sına son verilmiştir. Doğu ile Batı arasındaki ilk *shkisma*nın bu şekilde ortadan kaldırılmasını sağlayan Justinianus, imparatorluğunun ilk yıllarında da heretik inançlara karşı sert bir tutum takınmıştır. 529 yılında paganizmin son sığınağı olan Atina Akademisi'nin kapatılması emrini vermiş,[61] orduları batıda, kuzeyde ve doğuda savaşırken, o ise İmparatorluğun Hıristiyan *ökümene*si ile daimi birliğini sağlayacak hukuksal, idarî ve ekonomik kurumlar meydana getirmekle meşgul olmuştur. I. Justinianus'un dinî politikası, bir taraftan basit yönetim kararlarıyla başa çıkılabilecek kadar küçük muhalif grupların – paganlar, Samiriyeliler, Hıristiyan heretikler – son tasfiyesine, diğer taraftan da basitçe ortadan kaldırılması imkânsız ya da sakıncalı olanların vatandaşlık haklarına katı kısıtlamalar getirilmesine yöneliktir. Yahudiler son kategoridedirler ve Monofizitler büyük bir sorun olarak görülmektedir.[62] Justinianus'un Monofizitlere yönelik tutumu sert olmuştur. Monofizitler kovuşturmalara tabi tutularak tutuklanmışlar, işkencelere maruz kalmışlar ve idam edilmişlerdir. Bununla birlikte Monofizit liderler İmparatoriçe Theodora tarafından himaye edilmiş ve bazıları sarayda saklanmıştır. İmparatoriçe'nin Monofizitlere yönelik hoşgörüsü kocasının tutumu ile o kadar zıt ve bilinen bir şeydir ki, o sıralarda Konstantinopolisliler, İmparator ile Theodora'nın danışıklı bir dövüş içinde olduklarını ve bu şekilde ayrılıkçı hiziplerle kolayca mücadele edildiğini düşünmektedirler.[63]

Theodora, Batı'ya kocasından daha uzak bir tutum içerisindeydi ve imparatorluğun gücünü her şeyden önce Doğu vilayetlerinden aldığını, zaten bir Doğu İmparatorluğu olduğunu düşünüyordu. İmparatorluğun doğusu, özellikle de Mısır ve

59 Lemerle, 1994: 45-46; Nicol, 1971: 19, 25; Çelik, 1999: 50.

60 Süryani geleneği ise, bu görüşün aksine, Theodora'nın, Mencipli, dini bütün bir papazın kızı olduğunu ve Justinianus'un İran seferindeyken Mencip'te konakladığı sırada Theodora'yı görüp ona aşık olduğunu, ancak kendi inancı üzerinde kalmasına izin vermek şartı ile Theodora'nın babasını bu evliliğe razı edebildiğini anlatır. Kaya, 2008: 73.

61 Lemerle, 1994: 46, 54; Nicol, 1971: 26.

62 Meyendorf, 1968: 46; Nicol, 1971: 26; Cheynet, 2008: 26-27.

63 Downey, 1980: 141.

Suriye, Monofizit idiler. Bu tabloda Theodora'nın üstlendiği rol, İmparator tarafından dışlanan Monofizitlerin savunuculuğunu yapmak olmuştur.[64] Bir süre sonra uzlaşma yollarının denenmesi gerektiğine karar veren İmparator, onun sayesinde Monofizit temsilcileri Konstantinopolis'e kabul etmiş ve 535 yılında patriklik makamına Monofizit doktrine bağlı Anthimus'un geçmesine izin vermiştir.[65] Theodora nezdinde bir hami bulan Monofizitler, 543'e gelindiğinde İmparator'un Roma'dan kaçırtıp Konstantinopolis'e getirttiği Papa Vigilius'un da katılımıyla düzenlenen Tres Capituli Konsili'nde, Khalkedon Konsili'nin onaylanmış olan kararları suçlatmayı başarmaya kadar yaklaşmışlardır. Ne var ki, Theodora'nın bu sıralardaki ölümü onların en büyük desteklerini ortadan kaldırmıştır.[66] Sonuç, Hıristiyan Doğu'nun, özellikle bir yüzyıl sonra Arap istilası zamanında ihtiyaç duyacağı dinsel birliğin sağlanması yolundaki en büyük adımın başarısızlığa düşmesi olacaktır.[67]

Justinianus, şekillendirmeyi düşündüğü Hıristiyan devletin entelektüel ve ruhanî kurumlarını teşkil etmekte de bizzat rol oynamıştır. Tebaasının hem maddî hem de manevî gereksinimlerinin karşılanmasından sorumlu, devletin başındaki kişi olarak, önemli sonuçlar doğuracak olan teolojik çalışmalara yönelmiştir.[68] Bununla birlikte, Justinianus'un bugün bile sosyal bilimciler için önemli bir kaynak olarak kullanılan esas eseri, onun hazırladığı bir tür medenî hukuk derlemesi ya da yurttaşlar yasası olan "Corpus Juris Civilis"dir. Bu derleme, Batı'nın XII. yüzyıldan sonra benimsemeye başladığı Roma hukukunun temel kaynağı olmuştur.[69] Justinianus'un tahta çıktıktan kısa bir süre sonra hazırlanması emrini verdiği yasa derlemeleri ve yeni yasalarla birlikte, İmparator nihai müracaat mercisi konumuna getirilmiş, halkı temsil eden senato hukukun kaynağı olmaktan çıkarılmış, mutlak monarşi hukuki bir temel üzerine oturtulmuştur. Bu yasalarla birlikte, İmparator, devlet üzerinde olduğu kadar kilise üzerinde de etkili bir konuma yükselmiştir.[70]

64 Prokopius, İmparatoriçe'nin İmparatorluktaki etkinliğini, "devlet ve kilise makamlarında görev alacakları o seçiyordu" diye ifade etmektedir. Bu ifadenin mübalağalı olduğunu kabul etsek bile, Theodora'nın devletin din işleriyle yakından ilgilendiği ve bir takım girişimlerde bulunduğunu söyleyebiliriz. Prokopius, 2001: 110.

65 Downey, 1980: 144; Nicol, 1971: 27.

66 Cheynet, 2008: 43-44; Nicol, 1971: 27.

67 Lemerle, 1994: 54-55.

68 Downey, 1959: 343.

69 Bailly: 91; Lemerle, 1994: 51-52; Nicol, 1971: 23; Cheynet, 2008: 40; Diehl, 2006: 42-43.

70 Levtchenko, 1979: 87; Downey, 1980: 68; Nicol, 1971: 24. Dönemin düşünürleri ve siyaset bilicileri diyebileceğimiz entelektüelleri, örneğin Ayasofya diyakonu Agapethus'un Justinianus'a hitaben kaleme almış olduğu serimleme, 1827 yılında Kardinal Mai tarafından neşredilen ve bir ölçüde Platon'un *Devlet*'ine ve bir ölçüde de Cicero'nun *De Republica*'sına dayanan *De Scienta Politica* [Siyaset Bilimi Üzerine] başlıklı Yunanca diyalog ya da Justinianus'un VI. Novella'sında sözü edilen imparatorun kilise ve imparatorluk ile ilgili görüşleri, İmparator ile Tanrı arasında kurulan paralellik örneklerini serimlemeleri açısında dikkate değerdirler. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Barker, 1995: 67-86.

Hukuk ve teoloji alanındaki faaliyetleri ile Bizans tarihinde belirleyici ve kalıcı etkiler bırakmış olan Justinianus, ismini yüzyıllar sonrasına taşıyan mimari eserler de bırakmıştır. Bunların başında kuşkusuz Ayasofya gelmekle [Ayasofya daha önce de var olmakla birlikte, Justinianus tarafından yeniden ve Ortodoks inancın merkezini temsil edebilecek düzeyde büyük bir şekilde yeniden dizayn ve inşa edilmiştir] birlikte, Justinianos, imparatorluğun bütün eyaletlerini kaleler, istihkamlar ve kiliseler ile donatmıştır. 532 yılında meydana gelen ve neredeyse kendisini tahtından edecek kadar etkili olan Nika ayaklanmasının şehirde meydana getirdiği yıkım üzerine İstanbul'u yeniden inşa etme imkânı bulmuş ve bu imkânı da değerlendirmiştir. Şehirdeki bütün kiliseler elden geçirilerek yenilenmiş, su sarnıçları, hayır kurumları ve hastanelerin yanı sıra, yeni halk hamamları, toplantı salonları, kemerler ve meydanlar inşa edilmiştir. Ayrıca büyük İmparatorluk Sarayı'nın sınırları genişletilmiş, hipodromun yanındaki forum, tepesinde İmparator'un atlı bir heykelinin bulunduğu bir sütun ile süslenmiştir.[71] Justiniaus devrinin "muhalif" tarihçisi Prokopius'un İmparator'u devlet hazinesini boşaltmakla itham etmesi de kısmen bu imar faaliyetleriyle ilgilidir. Tarihçi onun Justinus'tan devraldığı hazineyi "kısa zamanda deniz kıyısında işe yaramayan yapılara ve imparatorluğun dışındaki kabilelere dağıtıp çarçur ettiğini" yazmıştır.[72]

Justinian döneminde, insan hayatı kilise tarafından kutsanmış, yönlendirilmiş ve biçimlendirilmiştir. İnananlar doğumlarından ölümlerine kadar vaftiz, kiliseye kabul, günah çıkarma, komünyon, evlilik ve kutsal yağ törenleri ile dinsel mensubiyetin vaatkâr sükûnetine dâhil edilmiş, hayatlarının her anı ve her alanı siyasal ve dinsel iktidarın *panoptikon*una[73] yerleştirilmiştir. Örneğin, yeni bir ev satın alan bir kimsenin evini kutsatması, anne için yalnızca çocuk doğurduğu zaman değil, aynı zamanda çocuk doğurmaya hazır olduğu zaman da dua edilmesi, seyahate çıkılırken dua edilmesi [deniz seyahatinin ayrı bir duası bile vardı] gibi faaliyetler, dinsel iktidarın sosyal hayat üzerindeki etkisini göstermesi bakımından yeterlidir. Öte yandan Kilise'nin, günlük hayatı belirli saatlere uygun olarak çeşitli bölümlere ayırması ve her günün çeşitli saatleri [sabah vakti yeni günün ışığı için şükredilmesi, öğle vakti İsa'nın çarmıha

71 Nicol, 1971: 24; Cheynet, 2008: 36.

72 Prokopius, 2001: 119. Bununla birlikte Prokopius, *Yapılar Üzerine* adlı eserinde imparatorun imar faaliyetlerinden övgüyle söz etmektedir. Justinianus, özellikle Nika isyanının bastırılmasından sonra Konstantinopolis için uzun vadeli bir imar programı ortaya koymuştur. Bkz. Gregory, 2008: 133-138.

73 Faydacı (Utilitarianizm) akımının kurucuların biri olan İngiliz filozof Jeremy Bentham tarafından tasarlanan, ancak hiçbir zaman gerçek hayata geçmemiş olan hapishane projesi. Sekizgen hücrelerden oluşan bir bina olup, tam ortasında bulunan bir gözetleme kulesinden bütün hücreler bütün açıklığı ile görülmektedir. Fakat hücrelerden gözetleme kulesi gözükmez. Amaç, mahkumların sürekli olarak izlendikleri fikrinden kurtulmamalarıdır. Fransız filozof Michel Foucault, panopticon fikrinin modern güç kavramının kaynağını teşkil ettiğini ileri sürer. Buna göre, izlenmese bile izlendiğini ya da her an izlenme ihtimalinin olduğunu düşünen birey, kendi kendine bir otokontrol mekanizması geliştirir ve kendini denetlemeye başlar.

gerilişinin ya da ikindi vakti İsa'nın ölümünün hatırlanması vb], haftanın ve ayın belirli günleri [sayısız festival, aziz anma günleri vb] için özel dualar ve dinsel ayinler vazetmesi, yine iktidarın yayılma alanının anlaşılması, bir başka ifadeyle sosyo-kültürel bütünleşmenin boyutlarının kavranması açısından önemli olgulardır.[74]

Sonuç

Bilinen tarihin yeryüzünde en uzun süre hâkimiyet süren siyasal yapılanması olan Roma İmparatorluğu, insanlık tarihinin önemli bir tarihsel kesimine tanıklık etmiştir. Bu tanıklık sürecinin en önemli tarihselliklerinden biri, belki de en önemlisi, insanlık tarihinin en önemli kırılma noktalarından birini teşkil eden bir olgu olarak genelde tek tanrılı dinlerin, özelde de Hıristiyanlığın ortaya çıkması ve yayılmasıdır.

Tarih boyunca dinin devlet ve toplum üzerindeki etkilerinin bilincinde olan ve örneğin, yeni ele geçirilen bölgelerin yerel tanrılarını da devletin resmi *pantheon*una dâhil ederek bu doğrultuda politika üreten Roma İmparatorluğu, devletin varlığına yönelik herhangi bir tehdit unsuru olarak temayüz etmedikleri sürece, bütün dinsel inanışlar karşısında hoşgörülü bir tutum sergilemiştir. Bu bağlamda, doğuş aşamasında Yahudilik içinde bir mezhep olarak algılanan Hıristiyanlık da devlet tarafından olumsuz karşılanmamıştır. Ancak süreç içerisinde, özellikle Pavlus'un havarilik iddiası ve faaliyetlerinden sonra Hıristiyanlık Roma vatandaşları arasında yayılmaya ve devlet ideolojisi ile çelişen söylemleriyle dikkat çekmeye başlayınca, idari makamların Hıristiyanlığa yönelik tutumu yeniden ve hoşgörüden uzak bir biçimde örgütlenmiştir. Böylece Roma'nın dinî hoşgörüsü, yerini, zamanla azalıp şiddetlense de, Hıristiyanlara yönelik baskı ve zulüm politikasına bırakmıştır. Yine aynı süreçte Roma imparatorluk dini giderek yurttaşlar üzerindeki etkisini yitirmiş, bölgesel inanış farklılıklarının da bu duruma eklenmesiyle, zaten çok dilli-çok kültürlü bir yapıya sahip bulunan geniş imparatorluk, uç uca eklenmiş coğrafyalar üzerinde hâkim olan ruhsuz bir siyasî organizma haline gelmiştir.

Büyük Konstantinus'un Roma tahtına çıkması, gerek Roma İmparatorluğu'nun, gerekse Hıristiyanlığın kaderini kökten değiştirmiş ve etkileri günümüze dek ulaşan sonuçlar doğurmuştur. Halk tarafından *"Tanrı'nın* Hz. *İsa'nın* dünyaya gelmesinden dünyanın sonuna kadar insanlığı yönetmesi için kurduğu sonsuz bir imparatorluk" olarak kabul edilen Doğu Roma ya da yaygın ismiyle Bizans İmparatorluğu, yeni yönelimlerinin kalesi olarak Konstantinopolis'i kuran Büyük Konstantinus ve haleflerinin eseridir. İlk olarak, politik rakibi Licinius'a karşı sürdürdüğü mücadelesinde Hıristiyanlık motifini gördüğümüz Konstantinus, 313 tarihli Milano Fermanı'ndan itibaren Hıristiyanların hamisi olarak Hıristiyanlığın kaderini değiştirmiş, özellikle Roma'ya denk yeni başkent olarak kurulan Konstantinopolis'in inşası ve burada biçimlenen

74 Downey, 1980: 114-116.

"Yeni Roma" ile Hıristiyanlığın, Romalıların yeni resmi dini olmasının yolunu açan süreci başlatmıştır. Konstantinopolis'in kuruluşundan itibaren Hıristiyanlık temel belirleyen olarak ortaya çıkarken, Diocletianus döneminden tevarüs edilen otoriter yönetim de Hıristiyanlığı biçimlendirme noktasında etkin bir rol oynamıştır. Bir başka şekilde söyleyecek olursak; bir yandan Batı'dan kopmakta olan Doğu Roma, yani Bizans, Konstantinopolis özelinde şekillenirken ve kurumlaşırken, öte yandan da Hıristiyanlık, Bizans'a paralel olarak şekillenme ve kurumlaşma sürecine girmiştir.

Bizans ile Hıristiyanlık Konstantinopolis toprağında filizlenmiş, "el ele" büyümüşlerdir. Şehrin kuruluş yılında toplanan Nikaia Konsili'ne başkanlık eden İmparator Konstantinus, bu şekilde Hıristiyanlığa verdiği desteği ilan etmesinin yanında, başkanlık görevi ile birlikte de "dinsel olan"'da söz sahibi olma arzusunu ortaya koymuştur. Bu konsilde alınan kararlarla, dini devletin bir kurumu haline getiren Konstantinus, Kilise'nin örgütlenmesinde etkin bir rol oynamış, bu konsilde tanımı yapılan "biz Hıristiyanlar" ve "diğerleri" kategorileri ile de Bizans'ın sosyal zeminini saptama girişiminde bulunmuştur. Hıristiyanlar ile Yahudiler ve paganlar arasında yapılan ayrım ve Paskalya Bayramı'nın zamanı ile ilgili vurgulamalar, Bizans halkını temsil edecek olan özgün sosyal sınıfın ayırt edici özelliklerinin belirlenmesi olarak görülebilirler. Bu bağlamda denilebilir ki, Konstantinus, kurmakta olduğu yeni devleti oluşturacak olan yeni halk için yeni bir din şekillendirme çabası içindedir.

Konstantinus döneminde başlayan Hıristiyanlaşma ve devletin Hıristiyanlaşması, Justinianus döneminde doruk noktasına ulaşmış ve bir yandan Hıristiyanlaşan devletle birlikte Hıristiyanlık da devletleşmiştir. Konstantinus döneminde halkın yüzde onluk bir kesiminden daha azını oluşturan Hıristiyanlar, artık imparatorluk topraklarında baskın konuma gelmişler ve devlet de Hıristiyanlık ile halkı tamamıyla kontrol altına almıştır. Kilise vasıtasıyla sosyo-kültürel bütünlüğü sağlama girişimi meyvelerini vermiş, siyasal ve dinsel iktidar Konstantinopolis'te tam anlamıyla temerküz etmiştir. Din bütünüyle siyasal iradenin kontrolü altına alınmış, halk da dinin kontrolü altına alınmıştır.

Bizans'ın resmi devlet öğretisinin[75] bir teokrasi olup olmadığı, üzerinde oldukça tartışma yapılmış ve yapılmakta olan bir konudur. Bizans'ın devlet öğretisini tanımlamak amacıyla birçok terim üretilmiş ve kullanılmak istenmiştir. Bunlar arasında Sezaropapizm, Sezaroprocuratorizm, Sezaropaternalizm, Sezarosibernesis ve Christomimnetes gibi terimler vardır.[76] İmparatorun hem maddi hem de manevi konumunu tanımlamak için kullanılan ya da kullanılması önerilen bu terimlerin içerisinde en yaygın olarak kullanılanı Sezaropapizmdir.

Kilise ile ilgili meselelerde dünyevi iktidarın temsilcisi olan imparatorun etkili bir role sahip olması durumuna işaret eden Sezaropapizm terimi, ayrılmaz bir şekilde

75 Bizans teokrasisi üzerine kapsamlı bir çalışma için, bkz. Runciman, 1979.
76 Geanakoplos, 1965: 398.

gerilişinin ya da ikindi vakti İsa'nın ölümünün hatırlanması vb], haftanın ve ayın belirli günleri [sayısız festival, aziz anma günleri vb] için özel dualar ve dinsel ayinler vazetmesi, yine iktidarın yayılma alanının anlaşılması, bir başka ifadeyle sosyo-kültürel bütünleşmenin boyutlarının kavranması açısından önemli olgulardır.[74]

Sonuç

Bilinen tarihin yeryüzünde en uzun süre hâkimiyet süren siyasal yapılanması olan Roma İmparatorluğu, insanlık tarihinin önemli bir tarihsel kesimine tanıklık etmiştir. Bu tanıklık sürecinin en önemli tarihselliklerinden biri, belki de en önemlisi, insanlık tarihinin en önemli kırılma noktalarından birini teşkil eden bir olgu olarak genelde tek tanrılı dinlerin, özelde de Hıristiyanlığın ortaya çıkması ve yayılmasıdır.

Tarih boyunca dinin devlet ve toplum üzerindeki etkilerinin bilincinde olan ve örneğin, yeni ele geçirilen bölgelerin yerel tanrılarını da devletin resmi *pantheon*una dâhil ederek bu doğrultuda politika üreten Roma İmparatorluğu, devletin varlığına yönelik herhangi bir tehdit unsuru olarak temayüz etmedikleri sürece, bütün dinsel inanışlar karşısında hoşgörülü bir tutum sergilemiştir. Bu bağlamda, doğuş aşamasında Yahudilik içinde bir mezhep olarak algılanan Hıristiyanlık da devlet tarafından olumsuz karşılanmamıştır. Ancak süreç içerisinde, özellikle Pavlus'un havarilik iddiası ve faaliyetlerinden sonra Hıristiyanlık Roma vatandaşları arasında yayılmaya ve devlet ideolojisi ile çelişen söylemleriyle dikkat çekmeye başlayınca, idari makamların Hıristiyanlığa yönelik tutumu yeniden ve hoşgörüden uzak bir biçimde örgütlenmiştir. Böylece Roma'nın dinî hoşgörüsü, yerini, zamanla azalıp şiddetlense de, Hıristiyanlara yönelik baskı ve zulüm politikasına bırakmıştır. Yine aynı süreçte Roma imparatorluk dini giderek yurttaşlar üzerindeki etkisini yitirmiş, bölgesel inanış farklılıklarının da bu duruma eklenmesiyle, zaten çok dilli-çok kültürlü bir yapıya sahip bulunan geniş imparatorluk, uç uca eklenmiş coğrafyalar üzerinde hâkim olan ruhsuz bir siyasî organizma haline gelmiştir.

Büyük Konstantinus'un Roma tahtına çıkması, gerek Roma İmparatorluğu'nun, gerekse Hıristiyanlığın kaderini kökten değiştirmiş ve etkileri günümüze dek ulaşan sonuçlar doğurmuştur. Halk tarafından *"Tanrı'nın Hz. İsa'nın dünyaya gelmesinden dünyanın sonuna kadar insanlığı yönetmesi için kurduğu sonsuz bir imparatorluk"* olarak kabul edilen Doğu Roma ya da yaygın ismiyle Bizans İmparatorluğu, yeni yönelimlerinin kalesi olarak Konstantinopolis'i kuran Büyük Konstantinus ve haleflerinin eseridir. İlk olarak, politik rakibi Licinius'a karşı sürdürdüğü mücadelesinde Hıristiyanlık motifini gördüğümüz Konstantinus, 313 tarihli Milano Fermanı'ndan itibaren Hıristiyanların hamisi olarak Hıristiyanlığın kaderini değiştirmiş, özellikle Roma'ya denk yeni başkent olarak kurulan Konstantinopolis'in inşası ve burada biçimlenen

74 Downey, 1980: 114-116.

"Yeni Roma" ile Hıristiyanlığın, Romalıların yeni resmi dini olmasının yolunu açan süreci başlatmıştır. Konstantinopolis'in kuruluşundan itibaren Hıristiyanlık temel belirleyen olarak ortaya çıkarken, Diocletianus döneminden tevarüs edilen otoriter yönetim de Hıristiyanlığı biçimlendirme noktasında etkin bir rol oynamıştır. Bir başka şekilde söyleyecek olursak; bir yandan Batı'dan kopmakta olan Doğu Roma, yani Bizans, Konstantinopolis özelinde şekillenirken ve kurumlaşırken, öte yandan da Hıristiyanlık, Bizans'a paralel olarak şekillenme ve kurumlaşma sürecine girmiştir.

Bizans ile Hıristiyanlık Konstantinopolis toprağında filizlenmiş, "el ele" büyümüşlerdir. Şehrin kuruluş yılında toplanan Nikaia Konsili'ne başkanlık eden İmparator Konstantinus, bu şekilde Hıristiyanlığa verdiği desteği ilan etmesinin yanında, başkanlık görevi ile birlikte de "dinsel olan"'da söz sahibi olma arzusunu ortaya koymuştur. Bu konsilde alınan kararlarla, dini devletin bir kurumu haline getiren Konstantinus, Kilise'nin örgütlenmesinde etkin bir rol oynamış, bu konsilde tanımı yapılan "biz Hıristiyanlar" ve "diğerleri" kategorileri ile de Bizans'ın sosyal zeminini saptama girişiminde bulunmuştur. Hıristiyanlar ile Yahudiler ve paganlar arasında yapılan ayrım ve Paskalya Bayramı'nın zamanı ile ilgili vurgulamalar, Bizans halkını temsil edecek olan özgün sosyal sınıfın ayırt edici özelliklerinin belirlenmesi olarak görülebilirler. Bu bağlamda denilebilir ki, Konstantinus, kurmakta olduğu yeni devleti oluşturacak olan yeni halk için yeni bir din şekillendirme çabası içindedir.

Konstantinus döneminde başlayan Hıristiyanlaşma ve devletin Hıristiyanlaşması, Justinianus döneminde doruk noktasına ulaşmış ve bir yandan Hıristiyanlaşan devletle birlikte Hıristiyanlık da devletleşmiştir. Konstantinus döneminde halkın yüzde onluk bir kesiminden daha azını oluşturan Hıristiyanlar, artık imparatorluk topraklarında baskın konuma gelmişler ve devlet de Hıristiyanlık ile halkı tamamıyla kontrol altına almıştır. Kilise vasıtasıyla sosyo-kültürel bütünlüğü sağlama girişimi meyvelerini vermiş, siyasal ve dinsel iktidar Konstantinopolis'te tam anlamıyla temerküz etmiştir. Din bütünüyle siyasal iradenin kontrolü altına alınmış, halk da dinin kontrolü altına alınmıştır.

Bizans'ın resmi devlet öğretisinin[75] bir teokrasi olup olmadığı, üzerinde oldukça tartışma yapılmış ve yapılmakta olan bir konudur. Bizans'ın devlet öğretisini tanımlamak amacıyla birçok terim üretilmiş ve kullanılmak istenmiştir. Bunlar arasında Sezaropapizm, Sezaroprocuratorizm, Sezaropaternalizm, Sezarosibernesis ve Christomimnetes gibi terimler vardır.[76] İmparatorun hem maddi hem de manevi konumunu tanımlamak için kullanılan ya da kullanılması önerilen bu terimlerin içerisinde en yaygın olarak kullanılanı Sezaropapizmdir.

Kilise ile ilgili meselelerde dünyevi iktidarın temsilcisi olan imparatorun etkili bir role sahip olması durumuna işaret eden Sezaropapizm terimi, ayrılmaz bir şekilde

75 Bizans teokrasisi üzerine kapsamlı bir çalışma için, bkz. Runciman, 1979.
76 Geanakoplos, 1965: 398.

Justinianus'un ismi ile özdeşleşmiştir.[77] Bu terim, Doğu Kilisesi ile Batı Kilisesi'nin ruhani ve dünyevi anlayışları arasındaki farkı vurgulamak için modern dönem araştırmacıları tarafından kullanılan bir terimdir.[78] Bununla birlikte, Bizans imparatorlarının Sezar, yani *autokrator* oldukları doğruysa da, papa oldukları doğru değildir.[79] Öte yandan, Konstantinus döneminden Justinianus döneminin sonuna kadar olan dönemde imparatorların bir tür papa gibi davrandıklarını da göz ardı etmemek gerekir. Patrikleri atama ve görevden alma yetkisinden, kilise ile ilgili konularda son sözü söyleme hakkında kadar uzanan bir dizi dinsel imtiyaza sahip olan imparatorların papa değil de *deios*[80] [tanrısal] unvanını almaları, onların metafizik meşruiyet iddialarına dayalı monarşilerinin niteliğini farklılaştırmaz. *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü* isimli eserinde Ernest Barker'ın da vurguladığı gibi, Bizans'ın erken dönemlerinde kaçınılmaz biçimde var olan Sezaropapist eğilimler, ikonoklast imparatorların başarısızlığa uğramasına değin kimi özellikleri ile var olmaya devam etmiştir.[81]

Toparlarsak, Konstantinopolis'i merkez edinerek Doğu Roma'yı kuran Konstantinus, Hıristiyanlığı devlet dini haline getirerek, geniş halk kitleleri üzerinde hegemonya inşa edebilmek için en elverişli aygıt olan dini devletin kontrolü altına sokmuş, bu şekilde siyasal iktidara rıza üretme ve sosyo-kültürel bütünlüğü sağlama girişiminde bulunmuştur. Bu bütünlüğü sağlama sürecinde Konstantinopolis hayati bir rol oynamış, dünyayı kontrol altına almak isteyen bir siyasal muktedir ile onun kendine araç kılmak istediği dinin merkezi olmuştur. Dolayısıyla Konstantinopolis, Hıristiyanlık lehine Hıristiyanlık dışı ve heretik düşünme biçimlerini yeryüzünden silmek isteyen bir iradenin merkezi olarak, bu siyasal irade ve onun bütünleştirme aygıtı olarak kurduğu dinin zemini olma özelliğine sahiptir. Bizans ve Ortodoks Hıristiyanlık Konstantinopolis'te doğmuş, biçimlenmiş ve gelişmiştir.

Sonuç olarak denilebilir ki, Konstantinopolis'te, Konstantinus döneminde, kendisini evrensel bir imparatorluk olarak telakki eden Romalıların siyasal iktidarlarına destek sağlayabilecek, siyasal otorite tarafından saptanmış olup çoğulcu olmayan bir dinsel organizasyon kurulmak istenmiş, daha sonraki dönemlerde Konstantinopolis Patrikliği'ne *ekümenik* sıfatının verilmesinde de görüldüğü gibi, Konstantinus'un ardıllarının da sürdürdüğü çabalarla bu amaç yerine de getirilmiştir. Bu şekilde, ilk adımda devlet ile din bütünlüğünü sağlamanın yolları denenmiş, sonra da devletin bir yüzeyi haline getirilen kilise ile imparatorluk topraklarında yaşayan birbirinden farklı uyruklar, devlet tarafından belirlenen bir potada heterojenleştirilmek istenmiştir. Son tahlilde bu amaca ulaşılıp ulaşılamadığı elbette kuşku götürür. Ancak denilebilir ki, en azından Justinianus dönemine kadar söz konusu "bütünleşme ve bütünleştirme" gayretleri sürmüştür.

77 Downey, 1980: 146.
78 Geanakoplos, 1965: 381.
79 Barker, 1995: 22. Derli toplu bir Sezaropapizm eleştirisi için bakınız: Geanakoplos, 1965: 381-403.
80 Seidler, 1999: 27.
81 Barker, 1995: 46-47.

Bibliyografya

Auguste Bailly, *Bizans Tarihi*, C.1, Çeviren: Haluk Şaman, Tercüman Yayınları, Tarihsiz.

Charles Diehl (2006): *Bizans İmparatorluğunun* Tarihi, Çeviren A. Göke Bozkurt, İlgi Yayınları, İstanbul – 2006.

C. E. Stevens (1971): "Constantine the Great and the Christina Capital, A.D. 324-527," *Byzantium, An Introduction*, Ed. Philip Whitting, Oxford Basil Blackwell, 1971.

Demetrios J. Constantelos; "Paganism and the State in the Age of Justinian," *The Catholic Historical Review*, Vol. 50, No. 3 (Oct., 1964), pp. 372-380.

Deno J. Geanakoplos (1965): "Church and State in the Byzatine Empire: A Reconsideration of the Problem Caesaropapism," *Church History*, Vol. 34, No. 4 (Dec., 1965), ss. 381-403.

Donald M. Nicol (1971): "Justinian I and his Successors, A.D. 527-610," *Byzantium, An Introduction*, Ed. Philip Whitting, Oxford Basil Blackwell, 1971.

Ernest Barker (1995): *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşü*nüşü, Çeviren: Mete Tunçay, İmge Kitabevi, İkinci Baskı, Ankara 1995.

Glanville Downey (1980): *Constantinople in the Age of Justinian*, University of Oklahoma Press, Third Printing, 1980.

Glanville Downey (1959): "Julian and Justinian and the Unity of Faith and Culture," *Church History*, Vol. 28, No. 4, (Dec., 1959), pp. 339-349.

G. L. Seidler (1999): *Bizans Halk Hareketinin İdeolojik* Kökeni, Çeviren: Mete Tunçay, Özne Yayınları, Dördüncü Baskı, İstanbul 1999.

James Carroll (2002): *Constantine's Sword: The Church and the Jews: A History*, First Mariner Boks, New York-2002.

Jean-Claude Cheynet (2008): *Bizans Tarihi*, Çeviren: İsmail Yerguz, Dost Yayınları, Birinci Baskı, Ankara 2008.

John E. N. Hearsey (1963): *City of Constantine 324-1453*, John Murray Publishers, Londra 1963.

Kevin Mc Geugh (2004): *The Romans: New Perspevtices*, ABC Clio, Oxford 2004.

Liz James (1996): "Pray Not to Fall into Temptation and Be on Your Guard": Pagan Statues in Christian Constantinople, Gesta, Vol. 35, No. 1 (1966), pp. 12-20.

Mehmet Çelik (1999): *Kuruluş*undan X. Yüzyıla Kadar Bizans'ta Din – *Devlet İliş*kileri, Akademi Kitabevi, İzmir – 1999

Mehmet Çelik (1996): *Süryani Tarihi I*, Ayraç Yayınları Ankara – 1996.

Michael Grant (2000): *Roma'dan Bizans'a, İ.* S. Beşinci Yüzyıl, Çeviren: Z. Zühre İlkgelen, Homer Kitabevi, I. Basım, İstanbul 2000.

Önder Kaya (2008): *Konstantin'in Kutsanmış* Şehri – 3 Devirde İstanbul; Küre Yayınları, İstanbul

Paul Lemerle (1994): *Bizans Tarihi*, Çeviren: Galip Üstün, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

Suat Yıldırım (1988): *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988.

S. Zeitlin; "The Origin of the Term Edom for Rome and the Roman Church," *The Jewish Quarterly Review*, New Series, Vol. 60, No. 3 (Jan., 1970)

John Philip Thomas (1987): *Private Religious Foundation in the Byzantime Empire*, Dumbarton Oaks, Washington D.C. 1987.

John Meyendorf; "Justinian, the Empire and the Church", Dumbarton Oaks Papers, Vol. 22

John Meyendorff, The Orthodox Church – It's Past and It's Role in the World Today, St. Vladimir's Seminary Press, New York – 1996

Milton V. Anastos, *Aspects of the Mind of Byzantium*, Ashgate, 2001.

M. V. Levtchenko (1979): *Bizans*, Çeviren: Erdoğan Berktay, I. Baskı, Milliyet Yayınları, 1979

Origo Konstantini Imperatoris – İmparator Konstantin'in Yükselişi, Kaçar, Turhan; Tarih İncelemeleri Dergisi, C XX, S. 1, Temmuz – 2005, s. 148.

Timothy E. Gregory (2008): *Bizans Tarihi*, Çeviren: Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2008.

Turhan Kaçar; "Roma İmparatorluğu'nda Kilise Konsillerinin Siyasallaşması: İznik Örneği," Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, II/1 (2002)

Vasiliki Limberis (1994): Divine Heiess, The Virgin Mary and the Creation of Christian Constantinople, Routledge, Londra 1994.

Walter Emil Kaegi, *Byzantium and the Decline of Rome*, Princeton University Press, New Jersey-1968.